

5. Москаленко В. В. Соціальна психологія / В. В. Москаленко : підручник. – Вид. 2-ге, випр. та допов. – К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 688 с.
6. Борисюк А. С. До проблеми професійної ідентичності майбутнього фахівця [Електронний ресурс] / А. С. Борисюк. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/19_NNM_2007/Psihologia/23318.doc.htm
7. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89–101.
8. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. – М. : Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.
9. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта [Електронний ресурс] / Г. Ложкін, Н. Воляннюк. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=84&c=2067>
10. Bauman Z. The individualized society. – Oxford : Blackwell Publication, 2002. – 172 p.

© Берега Л. Є.

ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТНІЙ ПОВЕДІНЦІ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ САМОРОЗВИТКУ У СТУДЕНТА ВИЩОЇ ШКОЛИ

В. Є. Виноградова, В. Р. Міляєва, м. Київ

Досліджуються причини конфліктів в освітньому середовищі ВНЗ. Особлива увага приділяється аналізу компетентності саморозвитку як механізму безконфліктного розгортання психологічних складників особистості студента. Надаються рекомендації щодо залагодження конфліктів між викладачами і студентами, наголошується на актуальності проблеми профілактики і прогнозування педагогічних конфліктів.

Ключові слова: конфлікт, компетентність саморозвитку особистості, опоненти, прогнозування, профілактика конфліктів.

Исследуются причины конфликтов в образовательной среде вуза. Особое внимание уделяется анализу компетентности саморазвития как механизма бесконфликтного развертывания психологических составляющих личности студента. Даются рекомендации по разрешению конфликтов между преподавателями и студентами, подчеркивается актуальность проблемы профилактики и прогнозирования педагогических конфликтов.

Ключевые слова: конфликт, компетентность саморазвития личности, оппоненты, прогнозирование, профилактика конфликтов.

The problem of conflicts in higher educational establishments was investigated in this article. The special attention is given to analysis of concept “competence of self-development”, as to the mechanism of the solved by mutual agreement development of psychological components of personality of student. Given recommendations about the decision of conflicts between teachers and students, the problem of prophylaxis and prognostication of pedagogical conflicts is examined in more details.

Key words: conflict, competence of self-development of personality, opponents, prognostications, prophylaxis of conflicts.

Проблема. Спрямованість сучасної педагогіки на гуманізацію навчально-виховного процесу ініціює переоцінку традиційних поглядів на природу педагогічних конфліктів і технологію їх подолання. Запобігання конфліктній поведінці учасників навчально-виховного процесу, забезпечення сприятливих соціально-психологічних умов і душевного комфорту студентів і викладачів є нагальним завданням психолого-педагогічної науки. У зв'язку із цим особлива увага приділяється цілеспрямованому формуванню компетентності саморозвитку студента, яка є, на нашу думку, однією з ключових передумов безконфліктної поведінки майбутнього фахівця.

Мета статті: з'ясувати основні причини виникнення конфліктних ситуацій в освітньому просторі вищої школи; розглянути особливості формування компетентності саморозвитку студента, а відтак способи запобігання конфліктам між викладачами і студентами, прогнозування педагогічних конфліктів.

Проблемі конфліктів у сфері освіти присвячено чимало наукових досліджень. Це, зокрема, праці Г. Вороніна, П. Горностая, Г. Козирева, В. Кошелевої, П. Куконкова та ін. Конфлікти в ранньому юнацькому віці стали предметом досліджень А. Бузника, І. Кона, В. Ласькової. Проте цілий ряд аспектів цієї проблеми досі залишається поза увагою дослідників. Серед них і проблема міжособових стосунків у студентському середовищі. Аналіз стану проблеми показав, що основним джерелом суперечностей є особливості особистісного розвитку юнацького віку. Найбільш значущими причинами міжособових конфліктів ми вважаємо, наприклад, такі: будь-які обмеження з боку дорослих, вимоги щодо допомоги в господарських справах; труднощі в навчанні; розбіжності в поглядах на статеві стосунки; неорганізованість студентів; ситуації, регламентовані правилами ВНЗ [1].

Дослідники студентства як специфічної соціальної групи (Б. Ананьєв, А. Власенко, С. Вітвицька, Т. Іщенко, Ю. Колесников, Г. Нагорна, Б. Рубін, Ю. Самарін, В. Шубкін), підкреслюючи психологічну своєрідність цього прошарку молоді, виділяють такі її

характеристики: значний потенціал для активної взаємодії з різними соціальними структурами; усвідомлення того, що вищий навчальний заклад – важливий елемент власної системи цінностей і засіб соціального просування; пріоритетність навчально-пізнавальної діяльності як провідного виду діяльності тощо. Ідеться про надзвичайно сприятливу ситуацію для самопізнання, самозмінювання, саморозвитку. Отже, особистість студента, можна стверджувати, є саморозвивальною, самокерованою і саморегулювальною системою. Але зауважимо, що ці риси проявляються і розвиваються тільки у взаємодії з навчально-професійним середовищем під освітньо-професійним впливом викладача. Лише ставши суб'єктом діяльності, в основі якої лежить саморух, самоутвердження, самовдосконалення, особистість реально стає спроможною до динамічного саморозвитку.

Формування компетентності саморозвитку особистості на перших етапах студентського періоду є запорукою успішного навчання, розвитку та уникнення конфліктів на шляху професіоналізації [3; 4]. Проблема саморозвитку особистості перебуває в центрі уваги багатьох дослідників. Особливою глибиною вирізняються розвідки в таких напрямках: теоретичне обґрунтування феномена “саморозвиток особистості” (О. Киричук, О. Корніяка, І. Кузьменко); рефлексивні механізми саморозвитку особистості (І. Булах, О. Дубовенко, О. Ільїн, О. Колесник, І. Слободенюк); визначення провідних шляхів саморозвитку фахівця як неодмінної умови його ефективної діяльності (Т. Титаренко, Н. Чепелева, В. Щербакова).

Поняття “саморозвиток” сучасні дослідники тлумачать як шлях – від знання до розуміння, від перервного до неперервного, від смислової мотивації до мотивації буття, від егоцентризму до світоцентризму. Саморозвиток – це “шлях формування себе як особистості у світі, шлях до переживання все більшої повноти буття” [5, с. 21].

Сучасна педагогічна наука виокремлює *зміст освіти* як педагогічно адаптовану соціальну практику, яка є основою соціального досвіду особи і має бути наближена до її структури: досвід пізнавальної діяльності, що проекується у вигляді відповідної системи наукових знань; досвід реалізації певних способів діяльності, що проявляється в умінні діяти за зразком; досвід творчої діяльності, який простежується в умінні особистості приймати оптимальні рішення в проблемних ситуаціях; досвід емоційно-ціннісних відносин, що проявляється у формі ціннісних орієнтацій.

Психологічна наука, розвиваючи ідею про позитивну динаміку саморозвитку, виділяє її найважливіші джерела – духовність особистості і її “психологічний простір”. Т. Титаренко наголошує, що останній має певну центрацію, яка змінюється в процесі набуття своєрідності та

індивідуалізації. Здебільшого саморозвиток трактують як “процес, що складається з усвідомлення і прийняття індивідом власного досвіду і власної особистості”[4, с. 117].

Рефлексивні механізми саморозвитку особистості дослідники пов'язують з різними проявами самовпливу: самоконтролем, самопеконунням, самоінструтуванням, самонаказуванням, самоподоланням тощо. Отож мотиваційну сферу зазвичай виділяють як домінуючу складову саморозвитку особистості. Мотивацію саморозвитку розглядають у площині розвитку потреб і трансформації особистості в історичному, індивідуальному та процесуальному вимірах. А. Дмитренко виділяє суто процесуальний аспект саморозвитку особистості, що передбачає осмислення її мотивації через взаємозв'язки між різними спонукками, зонами конфліктів і криз – усього, що формує смисложиттєві вибори особистості та її саморозвиток .

На думку Т. Дмитрова і Т. Рожковського, феномен саморозвитку тісно пов'язаний із зростанням рефлексивної самосвідомості, що веде до формування Я-концепції. Відтак особистість стає здатною на більш високому рівні спонукати себе до нової діяльності і здійснювати саморегуляцію. О. Колесник визначає рефлексію як здатність особистості до самопізнання, усвідомлення своїх внутрішніх першооснов, закономірностей власної діяльності, ієрархії мотивів, з одного боку, а з другого – здатність до самоаналізу актів життя і станів свідомості, а також того, як вона сприймається оточенням. У своїй теорії К. Роджерс визнав метою саморозвитку особистості пошук шляхів та умов поєднання “реального Я” з “ідеальним Я”. У зв'язку із цим постає питання про визначення умов і шляхів зростання особистості. У загальному вигляді їх можна визначити так: наявність конкретної мети, до якої особистість постійно прагне; мета має бути реальною з огляду на об'єктивні обставини, а процес досягнення передбачати наполегливість, навіть прояв певного ризику з боку особистості; сприяння створенню “ситуації успіху”, адже пережитий особистістю успіх додає їй самоповаги та впевненості; стимулювання інтелектуальної ініціативи, поступове збільшення навантаження сприяє вдосконаленню умінь планувати навчальну роботу, здійснювати розумний розрахунок власних сил.

Поряд із цим О. Киричук виділяє психологічні механізми саморозвитку, що формуються у сфері свідомості. На його думку, ці механізми в інтегрованій формі можуть виступати як “образ Я”: “Оскільки факт самого виникнення та функціонування “Я” неможливий без зв'язку з його антитезою “не-Я”, то вичленування конкретних механізмів саморозвитку передбачає розгляд таких, з одного боку, певних компонентів, що входять до структури самосвідомості, з іншого – тих

утворень, котрі виконують роль посередників між “Я” і “не-Я”, тобто тих, що певним чином представлені як у структурі “Я”, так і “не-Я” [6, с. 16].

Узагальнюючи різні наукові погляди на феномен саморозвитку, ми виділили їхню спільну основу – зумовленість саморозвитку віковими потенціями індивіда. Психологи зауважують, що на більш ранніх вікових етапах спостерігаються лише поодинокі та елементарні вияви потенційної спроможності, а пізніше, у підлітковому і юнацькому періодах, складається цілісна система саморозвитку особистості.

Осмыслиючи проблему особистісного і професійного розвитку, важливо насамперед зрозуміти, що важливою умовою самовдосконалення студентства є *гармонізація стосунків* між усіма учасниками освітнього простору ВНЗ, їх партнерство [4, с. 18]. Отже, перехід до суб’єкт-суб’єктного моделювання освітньо-виховного процесу, організації його як партнерського співробітництва висувають на перший план проблему гармонізації взаємин його суб’єктів. Особливого значення набуває соціально-перцептивна культура викладача, що забезпечує взаєморозуміння і взаємоприйняття. Очевидно, що сьогодні на зміну авторитарній педагогіці йде *педагогіка партнерства*. Вона виходить з концепції людини як вищої цінності – як мети всього суспільного прогресу. Педагогіка партнерства орієнтована не на передавання людині тієї чи іншої суми знань, а на всебічний розвиток особистості. Така педагогіка відкидає систему примусів, заборон, покарань як методів виховання і виступає проти насильства в навчанні. Викладач не командує студентом, а співпрацює з ним. Його позиція – бути не над студентами, а разом з ними і на чолі них. Студенти і викладачі мають почуватися єдиним колективом. Проте на сьогоднішній день переважає авторитарний стиль поведінки педагога у спілкуванні зі студентами, тому можна не дивуватися із соціальної пасивності юнаків і дівчат.

Форми спілкування викладачів і студентів багато в чому залежать від соціокультурних та індивідуально-психологічних якостей суб’єктів взаємодії, а також від традицій, норм і правил спілкування у вузівському колективі.

Розбіжності у взаємних очікуваннях викладачів і студентів охоплюють широке коло проблем – від ціннісних орієнтацій до якості одержуваних знань та ефективності їх засвоєння. Дослідження російських психологів показали, що більшість студентів вважають причиною конфліктів типу “студент – викладач” передусім низький професійний рівень викладачів. Багатьох студентів не влаштовують догматизм і відрив суспільно-політичних наук від реального життя.

Викладачі, проте, неефективність навчального процесу і конфліктність у спілкуванні пояснюють іншими причинами, серед яких:

- слабка базова підготовка молоді, її нездатність до самостійного мислення, низький рівень загальної освіченості і політичної культури, нерозуміння нею значимості суспільно-політичних дисциплін;
- брак у молоді інтересу до навчання і до майбутньої професії;
- завищена самооцінка, безвідповідальне ставлення до навчання, лінощі, небажання вчитися.

Отже, найчастіше причиною конфліктів між студентами і викладачами стають: незбіг їхніх ціннісних орієнтацій, нетактовність у спілкуванні, розбіжності щодо взаємних очікувань, рівень професіоналізму викладачів та успішність студентів.

А проте можливості студентів, коли йдеться про долаання конфліктів, із дорослішанням значно зростають. М. Алексєєва зазначає, що у юнаків і дівчат формується ієрархія моральних цінностей, на основі якої вони здійснюють самостійний моральний вибір у конфліктній ситуації. Здійснення морального вибору – головний шлях вирішення конфліктів у юнацькому віці.

Соціально-моральну проблему, яку викладач і студент розв'язують разом, доцільно розглядати крізь призму їхнього спілкування, адже виховний процес здійснюється як багатопланове і багаторівневе мовленнєве спілкування, у ході якого студент навчається, як правильно діяти в навколишньому соціальному світі відповідно до вироблених у ньому норм поведінки.

У будь-якому конфлікті завдання педагога полягає в тому, щоб *перетворити протидію сторін у взаємодію*. Для цього слід виконати певну послідовність дій.

Насамперед домогтися ***адекватного сприйняття опонентами одне одного***. Конфлітуючі люди, як правило, налаштовані недружелюбно. Емоційне збудження заважає їм адекватно оцінити ситуацію. Контролюючи свої емоції, педагог повинен у той чи інший спосіб знизити емоційну напругу під час конфліктної взаємодії зі студентом. Для цього можна використовувати такі прийоми: не відповідати на агресію агресією; не ображати і не принижувати опонента ні словом, ні жестом, ні поглядом; дати можливість опоненту висловитися, уважно вислухавши його претензії; намагатися показати своє розуміння; не робити поспішних висновків, не давати поспішних порад – ситуація завжди буває набагато складнішою, ніж здається на перший погляд; запропонувати опоненту обговорити проблеми в спокійній обстановці.

Якщо вдалося переконати опонента в тому, що ви йому не ворог і готові до рівноправного співробітництва, можна переходити до на-

ступного етапу врегулювання конфлікту – діалогу. *Діалог* можна розглядати і як мету, і як засіб. На першій стадії діалог – спосіб налагодження комунікації між опонентами, на другій – засіб для обговорення спірних питань і пошуку взаємоприйнятних способів урегулювання конфлікту. У діалозі головне не тільки говорити і слухати, а й почути співрозмовника і бути почутим. Під час діалогу варто дотримуватися таких правил: будьте тактовними – це має бути розмова рівного з рівним; не перебивайте без потреби, спочатку слухайте, а потім говоріть; не нав'язуйте свої думки, шукайте істину разом; відстоюючи свої позиції, не будьте категоричні, умійте сумніватися в самому собі; намагайтеся правильно формулювати запитання, вони є основним ключем у пошуках істини; не давайте готових “рецептів” вирішення проблем, намагайтеся так побудувати логіку міркувань, щоб опонент сам знаходив потрібні рішення.

Взаємодія – завершальний етап у врегулюванні конфлікту. Властиве, вона поєднує в собі і сприймання, і діалог, й інші види спільної діяльності та спілкування. Але тут під взаємодією слід розуміти спільну діяльність всіх опонентів, спрямовану на розв'язання конфлікту. Взаємодіючи, опоненти уточнюють коло проблем і варіанти їх вирішення, розподіляють види робіт, призначають терміни їх виконання і визначають систему контролю.

Отже, адекватність сприймання конфлікту, готовність до всебічного обговорення проблем, створення атмосфери взаємної довіри і спільна діяльність з розв'язання проблем сприяють перетворенню деструктивного конфлікту в конструктивний, а вчорашніх опонентів – в однодумців, співробітників. Крім того, успішно вирішений конфлікт сприяє поліпшенню психологічного клімату в колективі, зростанню взаєморозуміння між його членами.

Проте конфлікти можна не тільки розв'язувати, а й *прогнозувати*. Для цього потрібні аналіз та осмислення основних компонентів конфлікту, а це причини конфліктної ситуації, учасники конфлікту, інцидент. Наприклад, основні компоненти конфлікту можуть проявлятися таким чином.

1. У студента проблеми з відвідуванням занять та успішністю.
2. Можна передбачити, що його не допустять до сесії.
3. Потенційними учасниками в передбачуваному конфлікті можуть бути: студент, викладачі відповідних дисциплін і деканат факультету.
4. Ступінь імовірності виникнення конфлікту може бути визначений за сумою поточних навчальних заборгованостей студента.

Прогнозування дає можливість запобігти негативному перебігові конфліктної ситуації і перетворити його в позитивний розвиток. Для цього потрібно:

1) виявити справжні причини низької успішності студента. Це, можливо, брак часу на відвідування занять (студент змушений шукати джерела додаткового заробітку); недостатній інтерес до вивчення певного предмета, напружені відносини з викладачем та ін.;

2) намітити план дій по запобіганню негативному розвитку ситуації: наприклад, розробити індивідуальний план занять для студента, перевести його в іншу групу і т. ін.

Висновок. Отже, передбачувані опоненти в конфліктній ситуації можуть стати союзниками, а ймовірність негативних наслідків конфлікту може бути зведена до мінімуму. Коректність, стриманість, доброзичливість викладача вчать вихованців культури спілкування.

Дослідження проблем педагогічної конфліктології свідчить про необхідність їх конструктивного розв'язання та важливість цілеспрямованого керування конфліктами, які, природно, виникають під час дидактичної взаємодії. У кризові моменти педагогічного спілкування, коли посилюється загроза переходу проблемної ситуації в конфліктну взаємодію, вирішальну роль відіграють вербальні і невербальні реакції викладача.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 203 с.
2. Божович Л. И. Проблема конфликта в подростковом возрасте / Л. И. Божович // Вопросы психологии . – 1978. – № 2. – С. 25–37.
3. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 456 с.
4. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі / О. О. Біла, Т. Р. Гуменникова, Я. В. Кічук та ін. ; наук. ред. та упоряд. Н. В. Кічук; Півден. наук. центр АПН України, Ізмаїл. держ. гуманіст. ун-т. – Ізмаїл, 2007. – 236 с.
5. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых / Ю. Н. Кулюткин. – М. : Наука, 1985. – 128 с.
6. Психологія праці та управління : зб. наук. праць V Всеукр. наук.-практ. конф., 19 груд. 2008, м. Київ / за заг. ред. О. В. Киричука ; М-во праці та соц. політики України, АПН України, Ін-т підгот. кадрів Держ. Служби зайнятості України. –К. : ІПК ДЗСУ, 2008. – 198 с.

© **Виноградова В. Є., Міляєва В. Р.**